

ÇÖP, GERİ DÖNÜŞÜM VE HUKUK

Dr. İsmail KILINÇ*

* İktisatçı.

3 0 Ocak 2014 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde çıkan bir haberle yazımıza başlayalım: ‘Çöp’ten yiyecek çalmak hırsızlık mı? İngiltere’nin başkenti Londra’da bir süpermarketin çöpe attığı yiyecekleri alan üç kişi hırsızlık yaptıkları suçlamasıyla tutuklandı. Süpermarketin çöplerini koyduğu alana duvardan atlayarak giren kişiler ihbar edilince yakalandılar. Toplamda 33 sterlin (yaklaşık 124 TL.) tutarında yiyecek alan 3 kişi 19 saat boyunca gözaltında kaldıktan sonra serbest bırakıldı. 3 Şubat’ta görülmeye başlanacak davada kişiler çöpteki yiyecekleri almanın yasadışı olmadığını çünkü söz konusu yiyeceklerin zaten atılacağını ve yiyeceklere ihtiyaçları olduklarını açıklayacaklar.’

Kentlerimizde çöplerden kağıt toplayanlar hırsızlık mı yapmaktadır? Çöp kime aittir? Yerel yönetimler çöpleri toplama ve depolama sorumluluklarına sahipken çöplere de mi sahiptirler? Çöp mal olarak kabul edilebilir mi yoksa sahipsiz bir mal olarak görülebilir mi? Çöpün hukuktaki yeri nedir, ne olmalıdır ve geri dönüşümle çöpün yeniden ikincil hammaddeye dönüştürülmesi konusu hukukta nasıl yer almalıdır gibi sorulara sorulara yanıt aramadan önce çöpün dünyasına bir göz atalım. Çöp insanla birlikte varolmaya başlamıştır. Romalılar bile sokaklarda biriken çöp yığınları ve pislikler karşısında tuvaletler ve kanalizasyonlar yapmak zorunda kalmışlardır.

ÇÖPÜN DÜNYASI

Sanayileşme ve bunu izleyen hızlı kentleşme ile birlikte çöp miktarı giderek artmaya başladığı gibi türleri ve tehlikeliliği de artmaya başlamıştır. Çevre ve insan sağlığını giderek tehdit etmeye başlayan çöp yığınları ya da dağları karşısında çözüm arayışları da yerel yönetimlerin gündemine girmiştir. Çöp sadece katı değildir ve sıvı ve gaz gibi kimyasal da olabilir. Çöpler kökenine göre değil türüne göre ayrılır. Çöpler organik olacağı gibi kimyasal da olabilir. Çöp doğal, sentetik, tek, karışık, mineral de olabilir. Tehlikeli ya da tehlikesiz, olağan ya da olağanüstü (savaşta kalan mühimmat çöpleri) olabilir. Genelde çöpler türlerine göre aşağıdaki gibi üç’e ayrılır:

- 1. Belediye çöpleri:** Ev, resmi kurum, iş ve ticaret yerleri, park ve bahçeler ve yollardan toplanan çöplerden oluşur.
- 2. Sanayi çöpleri:** İmalat, gıda-tarım sanayi, maden, inşaat ve hafriyat çöplerinden oluşur.
- 3. Tarım çöpleri:** Hasat sonrası kalan çöpler, tarım alet ve makinelerinin artıkları, tarım ilaçlarının artıkları ve ambalajlarından oluşur.

Tehlikeli çöpler bu ayrımın dışında ele alınır ve çoğunlukla sanayi kaynaklıdır. Tehlikeli çöplerin içinde nükleer, e-çöpler olduğu gibi tıbbi çöpler

de bulunur ve toplanmaları, saklanmaları ya da imha edilmeleri özel ulusal ve uluslararası yönetmeliklere göre gerçekleştirilir.

Peki tüm dünyada ne kadar çöp üretilmektedir? Üretim büyük ölçüde tahminlere bağlıdır. Çünkü çöp tanımı ülkeden ülkeye zaman ve mekan için değiştiği gibi çöplerin bir bölümü de doğaya atıldığından sayılara yansımamaktadır.

Dünya çöp üretiminde (2006) belediye çöplerinin miktarı 1.7-1.9 milyar ton, sanayi çöplerinin miktarı 1.2-1.7 milyar ton, tehlikeli çöplerin miktarı ise yaklaşık 500 milyon tondur. Bu çöplere ayrıca su ve elektrik üretiminden kaynaklanan 4 milyar ton, inşaat ve hafriyattan kaynaklanan 1 milyar ton ve tarım kesiminden kaynaklanan 3-4 milyar ton çöpi eklememiz gerekir. Ancak maden, inşaat-hafriyat ve tarım çöplerinin önemli bir kısmı sektör içinde özümser. Örneğin tarım çöpleri tarlada kalır ve gübreye dönüşür, inşaat-hafriyat çöpi de yollarda ya da inşaat yerinde yeniden kullanılır. Günlük çöp üretimi dünya genelinde 10 milyon tondur. Peki üretilen bu kadar çöpün ne kadarı toplanmaktadır? Ev çöplerinin 1.23 milyar tonu, sanayi çöplerinin 1.2 milyar tonu ve tehlikeli çöplerin 300 milyon tonu toplanmaktadır. Geri kalan çöpler ise doğaya dökülmektedir! Çöpi toplamakla iş bitmez, çevre ve insan sağlığı tehditlenir. Çöpün imha edilmesi, imha edilemiyorsa güvenli şekilde saklanması gerekir. Daha önceleri toplanıp çöplüklere saklanan çöpler artık çöplere gitmeden önce ayrıma tabii tutulmakta, geri kazanılıp geri dönüşüm yoluyla yeniden ikincil hammadde adı altında, özellikle sanayide girdi olarak kullanılmaktadır.

Sıfır çöplük politikası da mümkün olduğu kadar az çöpi çöplüklere yollamaktır. Kapitalist sistem çöpte yatan hazineyi keşfetmiş ve çöpe 'atık' adını vererek çöpten de kârını çıkartmayı başarmaktadır. Zaten çöpi en çok üreten ülkeler de zengin kapitalist ülkelerdir. En çok çöp üreten ülke nüfusu da en fazla olan Çin olup yıllık 300 milyon tondur. Sonra sırasıyla 238 milyon ton ile ABD, 229 milyon ton ile Avrupa gelir. Son sırada ise 1.4 milyon ton ile Tunus gelir. Kişi başına çöp üretimi açısından ise (ki burada çoğu toplandığı ve sayıların güvenli olmasından dolayı belediye çöpleri dikkate alınır) başta 760 kilo ile ABD bulunur. Avrupa'da bu sayı 577 kilo, Çin'de 230 kilo ve Hindistan'da 82 kilodur. Ülkemizde 480 kilo olup, kişi başına gelir açısından ele aldığımızda Türkiye'deki kişi başına üretilen çöp miktarı yüksek olup kimi zengin ülkelere daha fazla çöp üretmektedir ki bu da üretmeden tükettiğimiz bir göstergesi olabilir. Japonya'da bu sayı 434 kilo, Kanada'da 382 kilodur.

Peki toplanan çöplerin akıbeti nedir? Çöplüklere mi gider, özel depolama alanlarında gübreye (kompost) mi dönüşür, yakma tesislerine gönderilerek enerji elde etmek için mi kullanılır ya da kimi çöpler (özellikle katı) geri kazanılarak geri dönüşümle yeniden hammaddeye mi dönüştürülür? Burada söz konusu olan çöplerin ve sayıların belediye çöpleriyle ilgili olduğunu söyleyelim.

Çevremizi önemli ölçüde kirleten, sıvı ve gaz çöpleriyle havayı, nehirleri, gölleri, okyanusları ve yeraltı sularını kirleten sanayi ve tarım çöpleriyle ilgili sayılar pek ortalıkta görülmez ve dolayısıyla akıbeti de bilinmez. Kimi kez medyada Ergene, Gediz, Kızılırmak nehirlerinin ya da kimi göllerin sanayi ve tarım çöpleriyle zehirlendiğini okuruz ama ne gibi önlem alındığını, ne gibi yatırımlar uygulandığını pek öğrenemeyiz. Çünkü dikkat sürekli ve bilinçli olarak ev çöpleri üzerine odaklanmaktadır.

Toplanıp çöplüğe giden çöp miktarı yüzdesi (2004) ülkemizde %98, Meksika'da %96, İsviçre'de %4.8, Japonya'da %3.4, İsviçre'de %0.5'dir. Burada şu noktayı belirtmekte de yarar vardır: Ülke yüzölçümü büyük ise denetimli çöplükler kullanılmaktadır (Avustralya gibi). Buna karşın İsviçre, Japonya örneğinde olduğu gibi küçük ülkelerde çöplüğe giden miktar çok azdır. Çöpü en fazla yakan ve enerji elde eden ülkeler %49.2 ile Güney Kore ve %34 ile İsviçre'dir. Avusturya çöplerinin %45'ini, İtalya ise %34'ünü gübreye (kompost) dönüştürür. Fransa'da ise çöplük, yakma ve gübreye dönüştürme hemen hemen aynı oranlardadır. Geri dönüşüm yani çöpü ikincil hammaddeye dönüştürmek ve yeniden girdi olarak kullanmak genelde katı çöpler için kullanılmaktadır: Cam, kağıt, plastik, ambalaj, çöpleri, e-çöpler, araç lastikleri. Ama kimi sıvı çöplerde, çöp yağlar gibi toplanmaktadır. Genelde de miktar değil yüzde olarak GD sayıları belirtilir. Gelişmiş ülkeler bu tür katı çöplerde yüksek oranlara ulaşmışlardır. (%50-%70 arası) ve zaten çöp kutularındaki çöplerin %50'si GD'e konu olan çöplerdir. Bu sayı gelişmekte olan ülkelerde %10-%30 arasındadır. Ancak GD sayesinde ne kadar ikincil hammadde elde edildiği, ne kadarının üretim sürecine geri döndüğü ve sanayinin maliyeti ne kadar azaltıp ne kadar kar ettiği konusu pek konuşulmaz, yazılmaz, çizilmez, sadece tüketiciye tüket, çöpünü ayrıştır, bize teslim et denir ve gösterişli kampanyalarla da çevreye büyük ölçüde katkı yaptıklarını söylerler.

Tehlikeli çöpün en büyük üreticisi 44 ton ile ABD, sonra 30 ton ile Çin, 12.6 ton ile Avrupa gelir. Türkiye'de bu oran 1.5 ton, Fa'sta 0.1, Arjantin'de 0.07 tondur.

Çöpün değerlendirilmesini iki düzeyde ele almak mümkündür: Birincisi ulusal düzey olup çöpün ne kadarının toplandığı, toplanan çöpün ne şekilde değerlendirildiği (depolama, yakma, gübre ve geri dönüşüm) ele alınır. İkincisi uluslararası çöp ticareti olup daha çok hurda demir, çelik, çöp kağıt ve e-çöplerle ilgilidir. İkincil hammaddeye dönüştürülen çöp ticareti söz konusudur ve bu ticaretin esas hammaddelerin fiyatları üzerinde etkisi olmaktadır.

ÇÖP TANIMI

Çöp tanımı görecelidir. Tanımı kolay değil, karmaşıktır. Zaman ve mekana ve ülkeye göre değişmektedir. Farklı niteliklere sahiptir. Çöpün zamanla kazandığı anlam da tanımı zorlaştırır. 'At çöpe gitsin' ya da 'geçti bunun modası' dediğimizde atılan birşeyi anlıyoruz. Geri kazanım ve geri dönüşüm ile kazandığımız bir değer ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla çöp hem kaybedilen hem de kazanılan bir değer olmaktadır. Çöpu yıkım ya da yaratım açısından ele alan çalışmalar farklı bir bakış açısını da getirmektedir. Değeri, yararı olmadığı için kurtulmak istediğimiz çöp bize pahalıya da mal olabiliyor. Çünkü çevre ve insan sağlığına zarar verdiğinden çöpten kurtulmak, imha etmek için bir bedel ödemek zorunda kalıyoruz. Dün miktarı az olup doğada çözünürken bugün artan miktarıyla, doğada uzun süre kalarak zarar vermesiyle ve kimilerinin tehlikeli olmasıyla sorun yaratıyor.

Çöp öncelikle gelir ve dolayısıyla tüketim ve alışkanlıklara bağlıdır. Zenginler daha çok çöp üretir. Eski, delinmiş bir çorabı biri çöpe atarken bir diğeri yamalar ve yeniden kullanır. Çöp insanın kararına bağlıdır. Çöp ve miktarı nüfus artışına ve kentleşme oranına da bağlıdır. Çöp teknolojiye bağlıdır. Cam şişe yerine plastik şişe kullanılması çöp miktarını artırmıştır. Çöp kültüre bağlıdır. Biz kimi nesnelere çöpe atarken başkaları aynı nesneyi oyuncağa dönüştürebilir. Çöpün yok olması süreye bağlıdır. Kimi nesnelere hemen çöp olup doğaya karışırken (sebze artıkları), kimi çöpler de (nükleer çöpler) milyonlarca yıl çöp olarak kalabilir. Çöp iklime, mevsimlere bağlı olarak ta artış ya da azalış gösterebilir. Gördüğümüz gibi çöp tanımı kolay değildir.

Çöp ve benzer sözcüklerin önce sözlük kaynağına bakalım. Sonra çöpün yönetmeliklerdeki tanımını ele aldıktan sonra yazımızın başındaki hırsızlık olayına geri dönerek çöpün hukuktaki yerini görmeye çalışalım. Çöp hırsızlık konusu olabilir mi, çöp mal olarak ya da sahipsiz mal olarak ele alınabilir mi, çöpün mülkiyeti kime aittir, geri kazanım ve geri dönüşüm sonrası ekonomik değer kazanıp ikincil hammaddeye dönüşen çöp tekrar hırsızlığın konusu olabilir mi, çöpleri toplama ve bertaraf etme sorumluluğunu yüklenen yerel yönetimler çöpün de sahibimidirler gibi sorulara yanıt aramaya çalışalım.

ÇÖPÜN SÖZLÜKLERDE VE YÖNETMELİKLERDE TANIMI

Çöp sözcüğü ile birlikte atık, kalıntı, sızıntı, artık sözcükleri de kullanılmaktadır. Sözlük tanımına göre çöp; saman inceliğinde herhangi bir sap, dal ya da tahta parçası, yararsız, pis ya da zararlı olduğu için atılan, ufak tefek şeylerin hepsidir. Atık; atılmış, atılan, fiziksel ya da kimyasal süreçte işlenen maddelerden artakalıp, işe yaramayan bölümü, bozuk dökme metaller, gıda sanayinde üretimden

tüketime kadar olan tüm aşamalarda ortaya çıkan ya da atılan maddelerin tamamıdır. Kalıntı; artıp kalan şey, iz, işaretir. Artık; bir şey harcandıktan sonra artan bölüm, kalan ya da artan bölüm, içildikten, yenildikten sonra geri kalan, artmış olandır. Sonuçta çöp atılan, yararsız bir nesnedir. Sızıntı ise sızan şey, akışkanların bir yarık, delik vb. dizgenin içine ya da dışına doğru istenmedik yönden gitmesi, kaçması, süzülmeden doğan eksilme, akma anlamındadır. Daha çok tıp alanında kullanılsa da nükleer sızıntı olarak ta kullanılmaktadır. Çöpün yönetmeliklerdeki tanımına bakalım. Çöpün hukuktaki yeri açısından bu tanımlar bize yardımcı olabilir. Ülkemizdeki yönetmeliklere göre iki tanım görüyoruz. Birincisi 14.03.1991 tarihli Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliğine göre Katı Atık; üreticisi tarafından atılmak istenen ve toplumun huzuru ile özellikle çevrenin korunması bakımından, düzenli şekilde bertaraf edilmesi gereken katı maddeleri ve arıtma çamurunu (iri katı atık, evsel katı atık dahil) ifade eder. İri katı atık; buzdolabı, çamaşır makinesi, koltuk gibi evrensel nitelikli eşyalardan oluşan ve kullanılmayacak durumda olan çoğunlukla iri hacimli atıkları; evsel katı atık (çöp); konutlardan atılan, tehlikeli ve zararlı katı atık kavramına girmeyen, bahçe, park ve piknik alanları gibi yerlerden gelen katı atıkları ve arıtma çamuru ise evsel ve evsel nitelikli endüstriyel atık suların, fiziksel, kimyasal ve biyolojik işlemleri sonucunda ortaya çıkan, suyu alınmış, kurutulmuş çamuru ifade eder. Burada atık katı atık ayrımı yapılmaktadır ve evsel katı atık çöp olarak ele alınmaktadır. Daha önce de söylediğimiz gibi çöp; katı, sıvı, gaz şeklinde olabilir. Evden kaynaklanan çöpler de sadece katı değildir. İri katı diye bir tanımlama yapmanın da gereği yoktur. Toplumun huzuru kavramı ise açık değildir ve yerine çevre ve toplum sağlığı açısından ifadesini koymak daha uygundur. İkincisi ise 05.07.2008 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan Atık Yönetimi Genel Esaslarına İlişkin Yönetmelikte Atık; herhangi bir faaliyet sonucunda oluşan, çevreye atılan veya bırakılan ve EK-1'de yer alan sınıflardaki (atık çizelgesi-değişik sektörlerden kaynaklanan tehlikesiz ve tehlikeli atıkların çizelgesi) herhangi bir maddeyi ifade eder. Atmosfere salınan gaz atıklar, rayoaktif atıklar, taş ocağı faaliyetleri ile mineral kaynakların aranması, çıkarılması, işlenmesi ve depolanması sonucu oluşan atıkları, hayvan kadavraları ile tarımsal atıkları (tarımda kullanılan hayvan dışkısı ve diğer doğal ve tehlikeli olmayan maddeler), sıvı haldeki atıklar hariç atık suları, kullanım ömürleri bitmiş patlayıcıları ve atıkları kapsamaz. Bu atıklar da listede yer alabilirdi. Tarım atıkları zaten atık çizelgesinde bulunmaktadır. Radyoaktif atıklar da listede yer alabilir ve tehlikeli olduğu belirtilebilirdi.

Basel Sözleşmesine göre atık (bizce çöp); ulusal hukuk hükümlerine göre elden çıkarılan ya da elden çıkarılması arzu edilen ya da elden çıkarılması zorunlu olan nesne ya da maddedir. 5 Nisan 2006 tarihli Atıklara İlişkin Avrupa Birliği yönergesi tanımı da hemeh hemen aynıdır. L451-1 no'lu 15.07.1975 tarihli

Fransa Çevre Hukukunun 1, 3. maddelerine göre çöp ya da atık; bir üretim, dönüşüm ya da kullanım sürecinin çöpü ya da terkedilen sahibinin vazgeçtiği madde, ürün, ya da genel olarak taşınır malıdır. Çöp elden çıkarılan, atılan, atılmak zorunda olan (tehlikeli ya da zararlı olduğu için) üretim ya da kullanım süreci sonucu ortaya çıkan taşınır bir nesnedir. Bu tanımlarda çöpün fiziki, nesnel (artık, öz) ölçütleri ile hukuki, öznel (terketme) ölçütleri dikkate alınmıştır. Ancak bu tanımlar çöpün karmaşık ve göreceli özelliklerini yansıtmadığı gibi son zamanlarda ortaya çıkan ve çöpü yeniden değerli yapan kazanım ya da geri dönüşüm kavramlarını içermemektedir. Bir mal / nesne / eşya işe yaramadığı için mi, değeri olmadığı için mi, sadece tüketim ve üretim sürecinin sonucu olduğu için mi, modası geçtiği ya da teknolojisi eskidiği için mi çöp olmaktadır soruları iç içededir ve çöpü ne sadece değer, ne sadece yarar, ne de sadece kullanım kavramı ile açıklayamayız. Bu nedenle bizim yaptığımız tanıma göre çöp; üretilmiş bir malın, nesnenin ya da taşınır dayanıklı ya da dayanıksız olsun (tüketim ya da sanayi amaçlı olsun) tüketilmesi, yıpranması, eskimesi (özellikle teknolojisinin), kullanımdan düşmesi ya da düşürülmesi (planlı şekilde) sonucu kullanım ve değişim değerini kaybetmiş, bilerek üretilmeyen ya da üretim amaçlı olmayan, insan ve çevre sağlığına zarar vermeden kimi değer kullanımlar için geri kazanılarak hammadde / girdi (ikincil hammadde) oluşturmak amacıyla farklı ve yeniden değer kazanan ürün, nesne ya da taşınır malıdır. Tanımımız uzun oldu ama çöpün bugünkü özelliklerini de açıklamaktadır.

HUKUK, ÇÖP VE HIRSIZLIK

Hukuk'ta çöp ya da atıkla ilgili bir tanım yoktur. Tekrar yazımızın başına dönelim ve çöp hırsızlık konusu olabilir mi sorusunu soralım. Önce hırsızlık tanımına yer verelim. TCK'nın 141 ve devamındaki maddelerinde düzenlenmiş olup 'zilyedinin rızası olmadan başkasına ait taşınır bir malı, kendisine veya başkasına bir yarar sağlamak amacıyla bulunduğu yerden alma işidir'.

Hırsızlık suçu malvarlığına karşı işlenen suçlar başlığı altında malvarlığına karşı işlenen suçlar ise kişilere karşı suçlar başlığı altında düzenlenir. Peki mal nedir? Malvarlığı genelde mal denen değerlerden oluşmaktadır. Hukukta mal insanın dışında, dünyada mevcut olan mameleki hakların konusunu oluşturan herşeydir. Başka bir ifadeyle ekonomik değeri bulunan, edinilebilir olan her şey maldır. Bugün enerji de mal sayılmaktadır. Ancak iktisadi değeri olmayan fakat hatıra değeri olan şeyler de maldır. Bir mektubun manevi bir değeri vardır. TCK'nın 141/2. maddesine göre ekonomik değer taşıyan, elektrik, su, gaz vs., her türlü enerjiyi de mal saymıştır. İnsan bedeli mal değildir ancak vücudun bir parçası, diş, kan, saç vs., vücuttan ayrıldıktan sonra mal hükmündedir. Kanun ölünün, ceset ya da kemiklerinin alınmasını, üzerinde tahkir edici fiillerde

bulunulmasını suç sayar ancak bunları mal saymamaktadır. İbadethaneler, mezarlıklar, ibadete ayrılmış yerlerde bulunan eşya mal sayılmaktadır. Canlı hayvan, kesilmiş, öldürülmüş hayvan, hayvan ürünleri maldır. Mal taşınır ya da taşınmaz olarak ayrılmaktadır. Şimdi sorularımıza geçelim:

ÇÖP VE TAŞINIR MAL

- Çöp mal, taşınır mal olarak ele alınabilir mi?

Burada dayanıklı ve dayanıksız mal kavramını ele almakta yarar vardır. Dayanıklı malı kullanmak istemediğimizde (artık eskimiştir ya da gereksinimimize cevap vermemektedir) elimizden çıkarmak istediğimizde (teknolojisi eskimiştir, paraya ihtiyacımız olduğundan satmak isteği doğmuştur) yeniden kullanılabilir durumda olduğunda ikinci el piyasasında, eskiciye ya da hurdacıya satarız. İkinci el piyasasında satabiliriz, çünkü hala ekonomik değeri vardır, kullanılabilir ve henüz çöp olmamıştır. Eskici ve hurdacı satın aldığı anda ya yeniden kullanım amacıyla satabilir ya da içerdiği madde (metal, tekstil vs.) geri kazanımla geri dönüşümün konusu olacağından ekonomik değeri hala vardır ve toptancılara satabilir. Dayanıklı malın (buzdolabı, bilgisayar, araba) kimi parçalarını (plastik, metal, cam vs.) ayırıp satmak mümkündür. Bunlar zaten pek çöpe atılmaz ve çöpe atılsa da çöpten bunları kazanan kişi ya da kurumlar vardır. Hatta çöp ticaretinin uluslararası bir boyutu da vardır ve kimi e-çöpler gelişmiş ülkelere yollanarak daha ucuza ayrıştırılır ama insan sağlığı pek dikkate alınmaz ve bedeli de ödenmez. Dayanıksız malın artığı yani çöpün artık ekonomik değeri yoktur ve kimse de çöpü edinmek istemez, aksine çöpten kurtulmak isteriz ya da çevre ve insan sağlığına zarar vermeden kurtulmak zorundayız. Ancak bugün tüm dünyada genel olarak yerel yönetimler tarafından toplanan çöpler (kimi ülkelerde toplama, taşıma ve çöpü değerlendirme işlemlerinin bir ya da tümü özelleştirilmektedir) kimi yakma birimlerinin girdisi ya da kompost (gübre) imalatının girdisini oluşturmaktadır ve çöp sayesinde enerji ya da gübre elde edilmektedir, yani bir sektör oluşturmuştur. Yerel yönetim (ya da özel bir şirket) topladığı çöpü yakma biriminde ya da kompost birimlerinde değerlendirdiğinde ortaya bir mal çıkmaktadır ve bu malın değerinde en azından çöpün toplanma ve taşınma maliyetleri bulunmaktadır. Aynı şekilde yerel yönetim ya da özel şirketler tarafından toplanan (kaynakta ayırım ya da çöpte ayırım gibi yöntemlerle) katı çöpler (cam, kağıt-karton, plastik, metal, e-çöpler, çöp yağ, çöp lastik gibi) geri kazanılarak ve belirli işlemlerden geçirilerek yeniden girdi ya da ikincil hammadde haline gelmektedirler. Kullandığımız camın, kağıt-kartonun, plastiğin ya da metalin belirli bir bölümü ya da tümü çöpten kazanılan

maddelerden oluşmaktadır. Aynı çöp ile aynı mal üretildiği gibi çöp başka bir malın üretim sürecine yeniden girerek değer kazanmaktadır. Örneğin; öğütülen eski lastikler asfalta karıştırılır, talaş yalıtım ürünü olarak tuğla yapımında kullanılabilir. Dolayısıyla ürün / çöp ayrımı pek kolay değildir. Değeri farklı da olsa bir malın üretiminde girdi, hammadde olarak kullanılmaktadır. Bu durumda çöpü almak yani bir girdiyi ya da hammaddeyi çalmak suç mudur? Ceza Hukukunda girdi ya da hammadde kavramı bulunmamaktadır. Bu sorunun yanıtını hukuk aramalıdır ve kavramları yeniden gözden geçirmelidir.

ÇÖP, SAHİPSİZ MAL VE MÜLKİYET KAVRAMI

- Elimizden çıkardığımızda ve çöpe attığımızda çöp sahipsiz mal (res nullius) olarak ele alınabilir mi? Çöpün mülkiyeti var mıdır ve varsa mülkiyeti kime aittir?

Türk Medeni Kanunu'nun 715. Maddesinde 'sahipsiz yerler ile yararı kamuya ait mallar Devlet'in hüküm ve tasarrufu altındadır. Aksi ispatlanmadıkça yararı kamuya ait sular ile kayalar, tepeler, dağlar, buzullar gibi tarıma elverişli olmayan yerler ve bunlardan çıkan kaynaklar kimsenin mülkiyetine konu olamaz' derken çöpten söz edilmemektedir. Ancak 'ekonomik değeri olmayan şeyler mal sayılmaz. Kimsenin tasarrufunda olmayan, herkesin yararlanabildiği salt doğaya ait canlı ve cansız varlıklar kimsenin malı değildir. (Buradaki ayrım; sahiplenebilir ve sahiplenemeyen mallar ayrımı arasındadır. Sahiplenme özel ya da kamusal olabilir. Sahiplenemez mallar ise ortak, kimseye ait olmayan ve herkesin kullanımına açık olan (hava, deniz) ortak mallar (res communes) ile sahipsiz ama sahiplenebilir (res nullius), terkedilebilen mallardır ve çöp bu sınıflamaya girebilir). 'Atılmış, terk edilmiş şeyler sahipsiz mal hükmündedir' denildiğinde çöpü sahipsiz mal olarak ele alabilir miyiz? Çöp atılmıştır, terk edilmiştir ama insan ve çevre sağlığı açısından mutlaka toplanması, depolanması ve bertaraf edilmesi gerekir. Yani birileri yeniden sahiplenmektedir. Çöpü sahipsiz mal olarak ele aldığımızda bunu almak hırsızlık kapsamına girebilir mi? Bir başka yorumda ise 'sahipsiz mallar üzerinde mülkiyet kurulmaya elverişli ancak şimdiye kadar üzerlerinde mülkiyet kurulmamış mallar sahipsiz mal olarak adlandırılır. Bu tür mallar herkesin ortak yararlanmasına açıktır. Taşınmaz mallar açısından mümkündür. Sahipsiz sıfatı özel hukuk anlamında bir sahipleri bulunmadığını belirtmek maksadıyla kullanılmaktadır. Bu tür malların nihai sahibi Devlet'tir. Mülkiyet hakkının terk edilmesiyle eşya sahipsiz hale gelir. Burada da çöp söz konusu değildir ama sahipsiz mal anlamında kullanmak mümkündür. Taşınmaz mallar için söz konusu olduğundan ve çöpte taşınır

bir mal olduğundan herkesin yararına açık olmalı mıdır ve dolayısıyla çöpten daha çok ambalaj çöplerini toplayarak geçimini sağlayanlar bir suç işlemekte midirler? Ünlü iktisatçı Locke'da çöp için 'mülkiyet hakkının sınırı' olduğunu ifade ederken hassas bir noktaya eğilmektedir. Locke bunu işlenmeyen topraklar için söylemiştir. İşlenmeyen toprak terkedilmiş sayılır, mülkiyeti yoktur derken yıl 1698'dir. Çöp üzerinde mülkiyet hakkı olmayan, taşınır, atılmış değersiz ama toplanıp işlendiğinde değer kazanan dolayısıyla mülkiyet hakkını da kazanan bir nesne olmaktadır. Peki çöpün sahibi Devlet ve dolayısıyla yerel yönetimler midir? 09.07.2004 tarihli 5215 no'lu Belediye Kanunu'nun 14. maddesi çevre ve çevre sağlığı, temizlik ve katı atıkların yetki ve imtiyazlarını yerel yönetime vermiştir ve bu hizmetleri yerel yönetim yapar ya da yaptırır. Aynı yasanın 15. maddesinin 9. fıkrası ise 'katı atıkların toplanması, taşınması, ayrıştırılması ve depolanması ile ilgili bütün hizmetleri yapmak ve yaptırmak' görevini yerel yönetime vermektedir. Çöpü toplamak, taşımak ve bertaraf etmek ya da değerlendirmek görevi ve sorumluluğu çöpün mülkiyet hakkını yerel yönetimlere vermekte midir? Bu görevlerin karşılığı aldığı çöp vergisi çöpe sahip olduğu anlamında mıdır? Çöp vergisi de bir malın değil bu hizmetin karşılığıdır. Bu konuda da çöpün mülkiyeti açıklığa kavuşturulmalıdır.

Serbest piyasada fiyatlar arz ve talep dengesine göre oluşur. Ancak kimi zaman üretim fazla olduğunda (sebze, tahıl gibi ürünlerde) fiyatların düşmesini engellemek için arz fazlası ürünler çöpe atılır yani hala ekonomik değeri olan kimi meyve ve sebzeler piyasa kuralları gereği çöp olmaktadır. Bu malların bir kısmı fakir insanlara dağıtılsa da sonuçta atılmış, çöpe giden mallardır. Bu malları çöpten almak hırsızlık kavramına girer mi ya da mülkiyeti kime aittir? İşte eşya ve ceza hukukunun çöp ve geri dönüşüm konusunda yanıt araması gereken sorular bunlar olup bunların yeniden gözden geçirilmesinde yarar vardır.

KAYNAKLAR

Cumhuriyet gazetesi, 30 Ocak 2014.

Pihilip Chalmin, Catherine Gailloche, Du rare à l'infini, Cyclope Yay., 2009.

İsmail Kılınç, Çöp Ekonomisi, Epos Yay., 2012.

Sylvie Lupton: Economie de déchets, de boeck Yay., 2011.

Science et Vie dergisi, Kasım, 2010.

İnternet Siteleri

fr.wikipedi

turkhukusitesi.com

hukukevi.net

gazi.edu.tr

hukuk.gazi.edu.tr